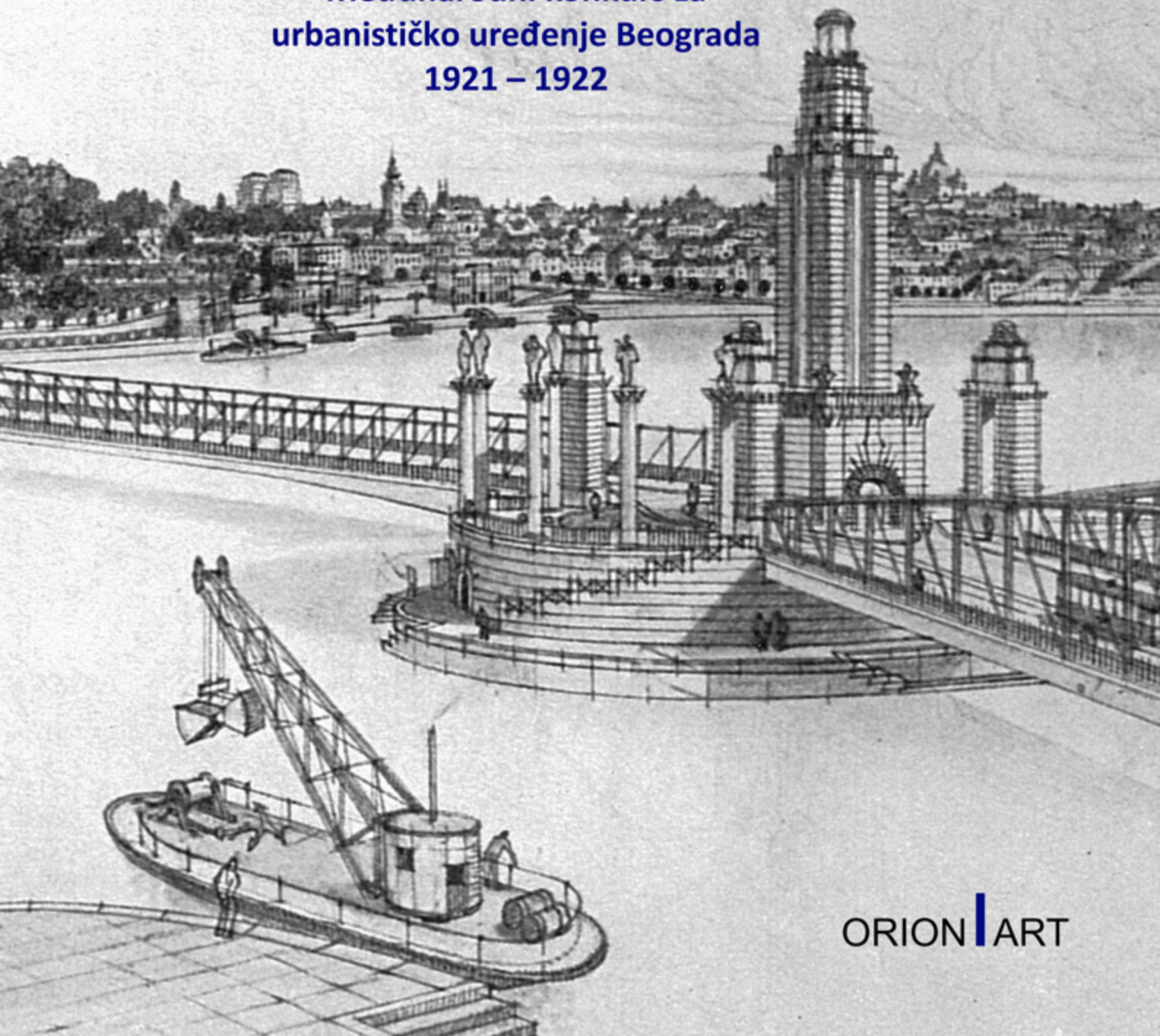

Zlata Vuksanović-Macura

SAN O GRADU

Međunarodni konkurs za
urbanističko uređenje Beograda
1921 – 1922

ORION | ART

Zlata Vuksanović-Macura

SAN O GRADU
MEĐUNARODNI KONKURS
ZA URBANISTIČKO UREĐENJE BEOGRADA
1921-1922

ORION | ART

Beograd, 2015.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 9

PRVI DEO MEĐUNARODNI KONKURS ZA BEOGRAD

1. URBANISTIČKI KONKURSI NA PRELAZU XIX U XX VEK.....17

1.1. Konkursi za gradove i urbane aglomeracije u Evropi..... 17

1.2. Konkursi za gradove u Kraljevini Jugoslaviji.....20

1.3. Konkursi u Beogradu..... 22

2. URBANISTIČKI IZAZOV: BEOGRAD OKO 1920.....27

2.1. Beograd u ratu 1914–1918..... 28

2.2. Razvojna perspektiva..... 30

2.3. Stanovništvo i teritorija posle rata..... 31

2.4. Urbano tkivo..... 34

2.5. Infrastruktura grada..... 43

3. RASPIS I REZULTATI.....53

3.1. Tok izrade programa..... 53

3.2. Raspis konkursa..... 57

3.3. Obaveštavanje javnosti..... 64

3.4. Pravo učešća..... 66

3.5. Program konkursa..... 67

3.6. Sastav i rad žirija..... 70

3.7. Anonimnost timova i radova..... 74

3.8. Rezultat i pobednici..... 75

3.9. Nagrade i isplata..... 79

4. TIMOVI I RADOVI.....83

- 4.1. *Singidunum novissima*..... 83
- 4.2. *Urbs Magna*..... 99
- 4.3. *Santé, beauté, commerce et trafic*..... 119
 - 4.4. *Sveti Sava*..... 126
 - 4.5. *Danubius*..... 135
 - 4.6. *Vojvoda Mišić*..... 139
 - 4.7. *Impartial*..... 142
 - 4.8. *Oj na more*..... 144
- 4.9. *Beograd 1918–1948*..... 151
 - 4.10. *Sapienti Sat*..... 157
 - 4.11. *Forum*..... 166
- 4.12. *Prestonica Karađorđevića*..... 169
 - 4.13. *SHS*..... 177
 - 4.14. *A fur et mesure*..... 178
 - 4.15. *Car Lazar*..... 179
 - 4.16. *Veliki Beograd*..... 180
 - 4.17. *Tempo*..... 183
 - 4.18. *Praha–Beogradu*..... 184
 - 4.19. *Radovi bez priznanja*..... 185

5. MIŠLJENJE I PREPORUKE ŽIRIJA.....187

6. PROLOG.....195

**DRUGI DEO:
PREVODI KONKURSNIH RADOVA**

<i>URBS MAGNA</i>	203
<i>SANTÉ, BEAUTÉ, COMMERCE ET TRAFIC</i>	228
<i>DANUBIUS</i>	238
<i>VOJVODA MIŠIĆ</i>	248
<i>IMPARTIAL</i>	256
<i>OJ NA MORE</i>	272
<i>BEOGRAD 1918–1948</i>	280
<i>FORUM</i>	300
<i>PRESTONICA KARAĐORĐEVIĆA</i>	308
<i>A FUR ET MESURE</i>	318
<i>TEMPO</i>	322
HRONOLOGIJA KONKURSA	331
BIBLIOGRAFIJA	335
IZVORI	336
LITERATURA	338
INDEKS	341
SUMMARY	345

PREDGOVOR

Ovo je knjiga o međunarodnom urbanističkom konkursu za Beograd koji je sproveden tokom 1921–22. godine kao osnova za izradu generalnog plana grada 1923-1924. Beogradski konkurs je bio deo evropskih tokova u razvoju modernog urbanističkog planiranja gde su međunarodne utakmice bile svojevrsna razmena iskustava i ideja. Bio je to jedan od puteva širenja novih znanja među stručnjacima – urbanistima, arhitektima i inženjerima, ali i političarima i drugim donosiocima odluka koji su često bili članovi žirija, a u svom svakodnevnom radu presudno uticali na uređenje i razvoj grada. Za Beograd, ovaj konkurs je bio značajan jer mu je predočio brojne novine. Tri nivoa planiranja – regionalno, generalno i detaljno, fazna realizacija planiranih radova, planiranje železničkog i rečnog saobraćaja u funkciji privrednog razvoja grada; jednovremeno plansko tretiranje privrednih, socijalnih, estetskih i higijenskih pitanja – bile su neke od ključnih tema koje će u neposrednoj budućnosti doprineti uvođenju modernog koncepta u praksu urbanističkog planiranja Beograda tokom izrade Generalnog plana 1923–24.

Knjiga prikazuje konkurs u celini – od raspisa do objavljivanja rezultata, od geodetskih podloga do konkursnih radova. Koristeći zaboravljene i malo poznate materijale iz inostranih i domaćih arhiva, muzeja, zbirki i srodnih institucija, ova knjiga otkriva činjenice i događaje o urbanističkom razvoju međuratnog Beograda o kojima se do danas vrlo malo znalo ili se ponešto naslućivalo, a često i vrlo pogrešno. Na-

mera je bila da se rasvetli ovaj važan segment istorije urbanizma grada i njegove urbane istorije, radi jasnijeg razumevanja profesionalnih, društvenih i istorijskih tokova koji su uticali na oblikovanje današnjeg Beograda.

Prvi deo knjige daje analizu proseca realizacije celokupnog konkursa, obuhvatajući motive za njegovo pokretanje, proces izrade konkursnog programa, pitanje podloga koje su učesnici dobili, međunarodne reakcije na raspis, projekte za uređenje i proširenje Beograda koje su učesnici predali, tok žiriranja, objavu rezultata, imena pobednika i nagrađenih urbanista, mišljenja domaće i strane javnosti o konkursu. Analizirali smo i originalna tekstualna obrazloženja konkursnih radova i do sada skoro nepoznate crteže, nažalost malobrojne, koje smo otkrili u inostranim arhivama, bibliotekama i muzejima. Analiza sačuvanih tekstova konkursnih radova sa beogradskog konkursa pokazala je da su u njima sadržani glavni koncepti, principi i modeli za uređenje i izgradnju gradova, kao i mehanizmi njihovog sprovođenja koji su važili u tadašnjoj Evropi. Ovi radovi nisu samo pogled na moguće uređenje i proširenje Beograda, već su i ogledalo tadašnje evropske urbanističke teorije i prakse.

U drugom delu knjige nalaze se prevodi originalnih opisa konkursnih projekata koji se čuvaju u Biblioteci grada Beograda u Odeljenju stare i retke knjige i knjige o Beogradu. Od 11 sačuvanih obrazloženja 7 je na francuskom, 1 na nemačkom i 3 na srpskom

jeziku. Tri teksta napisana na srpskom ovde su štampana bez lekture. Konkursni radovi, pored nacрта i tekstualnih opisa, sadrže i proračune realizacije predloženih ideja, kao i sugestije za uvođenje legislativnih instrumenata za njihovo sprovođenje. Ova tekstualna obrazloženja pokazuju nam da su predati konkursni radovi po svojoj sadržini i formi imali sve odlike tadašnjih generalnih urbanističkih planova, za šta je konkurs i bio raspisan. Tekstovi su u ovoj knjizi okupljeni na jednom mestu i omogućavaju da se lakše sagleda sjaj beogradskog konkursa. Oni daju uvid u čitav niz stanovišta na kojima se zasniva tadašnja teorija i praksa urbanističkog planiranja grada. Oni pokazuju da su mnoga od ovih gledišta prisutna i u današnjem urbanizmu. Čini mi se da će mnogima biti zanimljivo da ih pažljivo prouče.

Beogradski konkurs je privukao 23 autorska tima iz sedam evropskih zemalja, a 22 rada su ispunila uslove za žiriranje. Žiri je dodelio ukupno 18 nagrada, otkupa i naknada za trud, pa su javnosti postala poznata imena 54 autora koja su učestvovala u raznim timovima. Ukupno je predato oko 500 crteža različitih nivoa obrade, detaljnosti i dimenzija, od planova grada, preko perspektivnih prikaza do detalja uličnih profila. Beograd nije uspeo da sačuva projekte sa konkursa. Dodelivši priznanja i isplativši nagrade, Beogradska opština je postala vlasnik najboljih predloga, a one koji nisu imali sreće na ovoj utakmici, 4 predloga, vratila je na naznačene adrese neotvorivši kovertu sa imenima autora. Nagrađeni radovi su jedno vreme bili pohranjeni u Odeljenju katastra koje je bilo zaduženo za sprovođenje konkursa ali su crteži u nekom momentu preneti u Narodnu biblioteku na Kosančićevom vencu i sa njom su, prema pisanju Branka Maksimovića (1980), izgoreli za vreme nemačkog bombardovanja 1941. godine.

Odgonetanje imena učesnika konkursa bio je težak zadatak jer su transkripcije na mnogim mestima, i u domaćoj i u stranoj literaturi, pogrešne. Tako je,

recimo, u listu Politika u kome su 7. maja 1922. godine objavljeni rezultati konkursa, ime Emila Hopea (Emil Hoppe) napisano Emil Hemle, a ime Ervina Beka (Erwin Böck) kao Ervin Oker. Od velike pomoći pri otkrivanju imena učesnika bilo je pismo koje je Dobra Mitrović, tadašnji predsednik beogradske Opštine, uputio Albertu Bodmeru, jednom od učesnika konkursa u vezi sa uplatom novca za ostvareni plan. Pismo sadrži imena članova žirija, pregled rezultata konkursa, raspodele nagrada i imena članova timova. Međutim, čak se i u ovom pismu kod nekih imena i prezimena pojavljuju greške ili su data samo prezimena. Za četiri rada, koja nisu dobila nagradu, niti su bila otkupljena, nisu poznati ni njihovi autori, ni zemlje iz kojih su poslali. Pismo Dobre Mitrovića je deo Bodmerove zaostavštine koja se čuva u Cirihu u arhivu Instituta za istoriju i teoriju arhitekture (*gta Archiv / ETH Zürich*) pod odrednicom Albert Bodmer.

Traganje za preostalim izvorima o konkursu u domaćim ustanovama obuhvatilo je *Istorijski arhiv Beograda* gde smo iz fonda Opštine grada Beograda pregledali dokumenta iz Opšteg odeljenja uprave, Sudskog odeljenja, kao i Tehničke direkcije sa arhitektonskim, građevinskim i katastarskim odsekom i kontrolom zidanja. U *Muzeju Grada Beograda* istraživali smo u Odseku za urbanizam i arhitekturu. U *Arhivu Jugoslavije* radili smo na Fondu 62 – Ministarstvo građevina Kraljevine Jugoslavije. U *Narodnoj biblioteci Srbije* koristili smo zbirku Posebnih fondova – Kartografska građa.

Istraživanja u inostranim arhivima, bibliotekama i muzejima u Nemačkoj, Austriji, Češkoj, Švajcarskoj i Francuskoj pružila su nove informacije o radovima sa beogradskog konkursa i njihovim autorima, koje do sada nisu bile predmet istraživanja, niti su publikovane u domaćoj literaturi. Tako smo u Cirihu u arhivu Instituta za istoriju i teoriju arhitekture (*gta Archiv / ETH Zürich*) u zaostavštini inženjera i urbaniste Alberta Bodmera pronašli fragmente njegovog

konkursnog rada, koji je imao moto *Oj na more*, ali i veoma značajna dokumenta o samom konkursu, kao što su program i izveštaj žirija na francuskom jeziku. U Arhivu grada Beča (*Wiener Stadt- und Landesarchiv, WstLA*) u zaostavštini arhitekta Rudolfa Perka pronašli smo crteže projekat *Singidunum novissima*. Zahvaljujući izuzetnoj ljubaznosti profesora Jindžiha Vibirala (Jindrich Vybíral) iz Praga, došli smo do skica za projekat *Sapienti sat* koje je izradio bečki arhitekta Leopold Bauer, a koje se čuvaju u muzeju *Albertina* u Beču. Austrijski časopis *ZÖIAV* pronašli smo u *Austrijskoj nacionalnoj biblioteci* u Beču (*Österreichischen Nationalbibliothek*), a francuski časopis *La Construction Moderne* u Univerzitetској biblioteci u Bazelu (*Universitätsbibliothek Basel*).

Skoro svi učesnici konkursa bili su međunarodno poznati tokom svog profesionalnog delovanja, a time i u doba kad je beogradski konkurs bio u toku. Međutim, vremenom su zaostavštine nekih od njih nestale. Tako, na primer, arhiv Budimpešte u kome se čuvaju fajlovi inženjera i urbaniste Imre Forbata, vodećeg autora rada *Santé, beauté, commerce et trafic*, ne poseduje grafičke listove ovog projekta. Mada je mađarski tim smatrao ovaj projekat jednim od svojih najvažnijih dela i dugo godina u svojoj dokumentaciji imao njegove crteže, rad je kasnije ipak zagubljen. Značajna baza podataka o austrijskim arhitektama i inženjerima nalazi se u Centru za arhitekturu u Beču (*Architekturzentrum Wien*).

Važan izvor za proučavanje beogradskog konkursa bili su nacrt programa publikovan pod naslovom *O uređenju Beograda: Izveštaj komisije, određene od strane odbora opštine grada Beograda* (OGB 1920), kao i finalni *Program stečaja za izradu generalnog plana o uređenju i proširenju Beograda* (OGB 1921). Posebno je značajan *Izveštaj ocenjivačkog suda* koji se nalazi u publikaciji *Regulacija Beograda* koju je 1923. godine priredio i objavio inženjer Bora M. Pajević, potpredsednik beogradske opštine. Kod Paje-

vića se nalaze i *Opšti pregled i zaključci* žirija, kao i *Odvojeno mišljenje člana Ocenjivačkog suda g. Vlad. M. Popovića, opštinskog odbornika*. U zaostavštini Alberta Bodmera u arhivu u Cirihu, nalaze se program konkursa, zatim izveštaj, opšti pregled i zaključci žirija, na francuskom. Za analizu konkursnih radova bio je važan članak objavljen u austrijskom stručnom časopisu *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architektenvereins – ZÖIAV* u kome su autori dva rada prikazali svoje predloge. Jedan od njih je i projekat sa motom *Singidunum novissima* (Ilz und Böck 1922) za koji nije sačuvano originalno tekstualno obrazloženje, drugi je projekat koji je imao moto *Beograd 1918–1948*.

Međunarodni konkurs za Beograd iz 1921–22. godine slabo je pominjan u domaćoj istoriografiji u prvim decenijama nakon završetka Drugog svetkog rata. Redak izuzetak je tekst arhitekta Miloša Somborskog (1951) u kome on prvenstveno komentariše program beogradskog konkursa i smatra da su njegovi ključni nedostaci bili to što „problem uređenja grada nije bio shvaćen kompleksno“ i dodaje da su usled toga „konkurenti rešili urbanističke zadatke samo delimično“. Somborski svoju ocenu iznosi bez analize konkursnih radova i bez iznošenja ozbiljnijih argumenata kojima bi potvrdio svoj stav. Somborski je bio zaposlen u Beogradskoj opštini još od kraja 1930-ih, a i tokom rata, i stoga je verovatno bio upoznat sa konkursom, a moguće i sa nekim konkursnim radovima. Ipak, treba imati u vidu da je ovaj njegov tekst bio deo dokumentacije Generalnog plana Beograda iz 1951, nastalog u potpuno novom društvenom i profesionalnom kontekstu kada je urbanizam socijalističkog vremena takozvane *ne-moderne* projekte iz međuratnog perioda Beograda doživljavao i predstavljao kao deo nazadnog nasleđa.

Posle gotovo tri decenije pojavio se naredni tekst o konkursu. Istoričarka umetnosti Svetlana Nedić

(1977) objavila je u *Godišnjaku grada Beograda* veoma značajan članak u kome je ukazala da se 11 originalnih tekstualnih obrazloženja konkursnih radova čuvaju u Biblioteci grada Beograda. Ona prikazuje sadržaj programa konkursa i konkursnih radova, a na osnovu tekstualnih obrazloženja i priloga iz onovremene štampe. Nedićeva prvenstveno daje opis arhitektonsko-kompozicionih elemenata, ali bez analize konceptualnih i urbanističkih postavki koje su iznosili konkurenti.

U nekoliko tekstova nastalih tokom 1980-ih pažnja je bila prvenstveno usmerena na dva konkursna rada koja su postigla najviši plasman, *Urbs Magna* i *Singidunum novissima*. Česti su primeri u istoriografiji da se domet nekog konkursa vrednuje samo na osnovu pobedničkih radova. U beogradskom slučaju to može biti i posledica činjenice da je u to vreme jedino za ove radove bilo poznato par grafičkih priloga koji su poticali iz domaće i inostrane periodike (Macura 1983; Perović 1985). Iz tog perioda je i članak Branka Maksimovića (1980) *Vrednosti Generalnog plana Beograda od 1923. godine i njihovo poništavanje* u kome daje i nekoliko važnih informacije o načinu rada žirija i sudbini konkursnih radova, pozivajući se ili na dokumentaciju koja se nalazi u njegovoj ličnoj arhivi (znači za istraživače nedostupnoj) ili ne navodeći izvor. Dodajmo još i da je najčešće pominjan konkursni rad *Singidunum novissima* koji je uglavnom bio viđen kao prvi projekat za izgradnju prostora budućeg Novog Beograda (Maksimović 1980; Blagojević 2007; Gašić 2011) a da se pri tom nije znala prava sadržina njegovog predloga, niti drugih konkursnih radova koji su takođe planirali uređenje terena na levoj obali Save.

Autorka ove knjige obrađivala je temu beogradskog konkursa u nekim od svojih skorijih radova u kojima su korišćeni, u našoj sredini, novi i malo poznati pisani i grafički materijali. To su članci o konkursnim radovima *Prestonica Karađorđevića* (Vuksanović-Ma-

cura 2013b) i *Singidunum novissima* (Vuksanović-Macura 2014b). Tekst o projektu *Urbs Magna* (Vuksanović-Macura 2015) napisan je na poziv urednika tematskog zbornika *Srbi o Francuzima – Francuzi o Srbima* gde je ovaj konkursni projekat posmatran u kontekstu uspostavljanja francusko-srpskih urbanističkih veza.

Rad na ovoj knjizi, na sakupljanju materijala i njegovoj obradi, tekao je donekle uporedo sa mojim radom na doktorskoj tezi *Generalni plan Beograd 1923: komparacija planiranog i ostvarenog*, tako da se deo materijala o konkursnim projektima relevantan za problematiku GP, našao i u disertaciji (Vuksanović-Macura 2014a).

Zahvaljujem se svima koji su mi pomogli da u domaćim institucijama dođem do istorijske građe, planova, karata, fotografija i tekstova i to: Ljubici Ćorović (Biblioteka grada Beograda), Ireni Kalaj, Dragani Mitrašinić i Slobodanu Mandiću (Istorijski arhiv Beograda), Danijeli Vanušić i Mirjani Mijajilović (Muzej grada Beograda), Oliveri Stefanović (Narodna biblioteka Srbije), Goranu Babiću (Biblioteka starih i retkih knjiga Arhitektonskog fakulteta), Predragu Lažetiću (Muzej vazduhoplovstva Beograd), Nadi Grozdanić (Kulturni centar u Vršcu), Zorici Kosović i Nataši Danilović-Hrستیć (Urbanistički zavod Beograda).

Posebno se zahvaljujem gospodinu Milošu Jurišiću na nesebično ustupljenim fotografijama i datiranju nekih objekata i urbanih situacija.

Zahvalna sam i svima koji su mi ljubazno pomogli da u inostranim institucijama pronađem informacije i građu o beogradskom konkursu i to: prof. Jindřich Vybíral (Praha), Marta Knieza, Daniel Weiss, Alex Winiger, (ETH Zürich/ gta Archiv), Karl Fischer, Brigitte Rigele, Michaela Laichmann, Michael Ujetz (WStLA, Magistratsabteilung 8, Wien), Monika Platzer (Architekturzentrum, Wien), Caterina Seeböck,

Peter Prokop (Österreichische Nationalbibliothek), Markus Kristan (Albertina Museum, Wien), Juliane Mikoletzky (Technische Universität Wien), Tanya Chebotarev (Rare Book & Manuscript Library, Columbia University), Tamás Csáki (Budapest Főváros Levéltára), Dietmar Schenk (Universität der Künste, Berlin), Torsten Kupfermagel (Stadtarchiv Halle), Eva Bohacova (Archiv ČVUT), Petra Váchová (Národní technické muzeum Praha).

Iskreno se zahvaljujem *Gta Archivs/ETH Zürich* za saglasnost da u ovoj monografiji koristim dokumenta iz zaostavštine Alberta Bodmera. Zahvalna sam i *Wiener Stadt- und Landesarchiv*-u za dozvolu da ovde objavim crteže Rudolfa Perka.

Arhitekti Jeleni Volčkov-Božović posebno sam zahvalna na profesionalnoj i prijateljskoj pomoći tokom raznih faza izrade ove knjige.

Zahvalna sam i Aleksandru Kostiću jer njegov savršeni dizajn ove knjige u potpunosti odražava optimistički duh beogradskog konkursa.

Mojim izdavačima, Nadi i Dragoradu Kovačević iz *Orion arta* iskreno se zahvaljujem što su još od pre nekoliko godina, kada se tek naslućivalo blago beogradskog konkursa, imali poverenja u sinopsis za ovu monografiju i što su se odlučili da je objave.

Inženjerskoj komori Srbije – posebno mojoj matičnoj Sekciji urbanista, kao i Sekciji projektanata i Sekciji izvođača radova, vrlo sam zahvalna na finansijskoj pomoći za štampu ove monografije. Bez njihovog učešća rukopis bi još uvek bio na nekoj od mojih polica.

Veliku zahvalnost upućujem i recenzentima – mom profesoru Milošu R. Peroviću za precizne sugestije i posebno za pomoć da izaberem naslov knjige; dr Igoru Mariću za veru u ovu knjigu; mr. Miodragu Ferenčaku na uvek pažljivom i efikasnom čitanju rukopisa i savetima oko strukture teksta.

Mojim milim i dragim kažem hvala, Vladi za ljubav, brigu i podršku, Ognjenu za priču, igru i osmehe, roditeljima Donki i Miloju i sestri Vesni za svekoliku pomoć.